

Lakatos Katalin

Kárpátaljai iskolások a magyar nyelv változatairól

1. Előadásomban annak a felmérésnek a részeredményeiről számolok be, amelyet kárpátaljai középiskolás-korú fiatalok nyelvi, nyelvjárási attitűdjéről végeztek. A szakirodalomban elismert tény, hogy az attitűdnek nyelvhasználatot befolyásoló szerepe van (Kiss 1995: 134, Kiss 1996: 139-151, Sándor 2001: 87-95). A határon túli magyar kisebbség esetében ennek még nagyobb a jelentősége, hiszen a legtöbben anyanyelvük egyetlen változatát, valamely nyelvjárást ismerik, s tudjuk, hogy a magyar nyelvterületen ennek a változatnak nincs nagy presztízse. Ezért is fontos, hogy az iskolába kerülő nyelvjárási háttérű gyerekekben tudatosítsuk a különböző nyelvváltozatok értékeit, funkciót, s erősítsük a nyelvjárásokhoz, ezáltal anyanyelvükhöz való pozitív viszonyulásukat. Ennek megvalósítása érdekében szükséges, hogy képet kapjunk a jelenleg fennálló helyzetről.

A próbagyűjtések elvégzése után 2005 őszén kezdtem gyűjtésemet a véglegesített kérdőívvel. A kérdőív összeállításánál figyelembe vettem a korábbi hasonló témájú tanulmányokat, illetve saját gyűjtéseim során szerzett tapasztalataimat (Beregszászi 2004: 77–96, Csernicskó 1998, Fodor–Huszár 1998: 196–210, Kiss 1996: 139–51, Kontra 1997: 224–32, Kožik 2004: 93–124, P. Lakatos–T. Károlyi 2003: 383–91, Okamoto 2002: 342–54, Oszkó 1998: 144–50, Sándor 2001: 87–95).

Ebben a tanévben a Munkácsi járás valamennyi magyar tannyelvű középfokú oktatási intézményében jártam, ahol kilencedikes (15 éves, az általános iskola utolsó osztálya) és érettségi előtt álló fiatalok válaszoltak a kérdésekre.

A Munkácsi járásban összesen 4 középfokú iskolában szerezhetnek érettségit magyar nyelven a fiatalok: a Munkácsi 3. számú II. Rákóczi Ferenc Középiskolában, a Barkaszi Középiskolában, a Derceni Középiskolában, valamint a Munkácsi Szent István Liceumban. Ez utóbbiba Kárpátalja egész területéről felvételiznek jó képességű tanulók (Kárpátalja oktatási intézménytípusairól lásd: Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001).

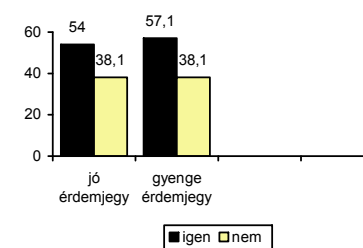
Érdekes csoportot alkot a munkácsi tanítóképző huszonöt negyedéves hallgatója. Ebbe az intézménybe az általános iskola 9. osztályának elvégzése után felvételiznek a tanulók, s a négy éves képzés végén középfokú tanítói végzettséget kapnak. Fontosnak tartottam, hogy velük is kitöltessem kérdőívemet. Érdekelt, hogy ugyanannak a korosztálynak a képviselői másként vélekednek-e az anyanyelvhez kapcsolódó kérdésekről, ha a későbbiekben rájuk vár a felnővekvő nemzedék oktatása.

A kérdésekre összesen 170 tanuló válaszolt, 42,9%-uk kilencedikes, 57,1%-uk érettségi előtt áll. 64,1%-uk (109 személy) faluban, 35,3%-uk (60 személy) városban él. Ez arányaiban megegyezik azokkal a számokkal, amelyek a 2001-es ukrainai népszámlálás adatai alapján a magyarság településtípus szerinti eloszlására vonatkoznak (Molnár—Molnár D. 2005: 24).

2. Terjedelmi kötöttségek miatt itt csak négy kérdés alapján számolok be a kapott eredményekről. Kíváncsi voltam, hogy az iskoláskorú fiatalok mennyire vannak tudatában a nyelvváltozatok közötti különbségeknek. Tisztában vannak-e azzal, hogy más az általuk használt nyelv, mint a magyarországi? S ha igen, ez hogyan befolyásolja anyanyelvváltozatukhoz való viszonyulásukat?

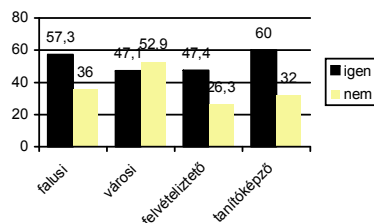
2.1. Kérdőívemben a két nyelvváltozat közötti különbségre a következő módon kérdeztem rá: **Tudsz olyan szavakat, fordulatokat, amiket nálunk, Kárpátalján másképp mondanak, mint Magyarországon?** A megkérdezett fiatalok nagyobb része (53,5%) lát különbséget a kárpátaljai és a magyarországi magyar beszéd között. Példaként leggyakrabban nyelvjárási jelenségeket soroltak: *tengeri* : *kukorica*, *inekció* : *inyekció*, *bab* : *paszuly*, *pad* : *lóka*, *vider* : *vödör*, *serpenyő* : *palacsintavas*, *ti* : *tik*, *mi* : *mink*. Néhányan a szleng használatában látják a különbséget: *Legfőbb különbség, hogy mi törekszünk arra, hogy a szavakat teljes egészében mondjuk ki, Magyarországon éppen ellenkezőleg: ja, buli, stb*. Kevés (14,7%) az olyan válasz, amelyik a kontaktusjelenségek gyakoriságát említi: *Sok szót mifelénk elukránosítanak. Bulocska, a derelye az nálunk pelmenna, drugafa : villanypózna, májka : atléta*.

Beregszászi Anikó és Csernicskó István egy vizsgálatban rámutatott, hogy összefüggés figyelhető meg a kárpátaljai fiatalok nyelvhasználatára és iskolájuk típusa, valamint a magyar nyelvből szerzett érdemjegyük között (Beregszászi–Csernicskó 2004: 195–203). Előző gyűjtésem során kiderült, hogy ugyanezek a tényezők befolyásolják a tanulók nyelvjárási attitűdjét is. A khi-négyzet-próba alapján elmondható, hogy ezeknél a kérdéseknél is összefüggés látható a válaszok és az említett változók között.

Az 1. ábrán megfigyelhető, hogy a magyar nyelv-órákon kevésbé jól teljesítő tanulók nagyobb arányban látnak különbséget a kárpátaljaiak és a magyarországiak beszéde között. Ez azzal magyarázható, hogy a négyes, ötös tanulók jobban elsajátították a köznyelvet, s kevésbé tapasztalják a két változat közötti különbségeket.

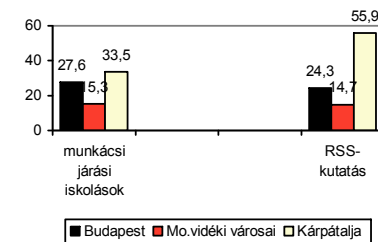
Statisztikailag szintén összefüggés mutatkozik a válaszok alakulása és az iskola típusa között:

A városi iskola tanulói, ellentétben a másik három iskolatípus diákjaival, nagyobb arányban gondolják azt, hogy nincs különbség a kárpátaljaiak és a magyarországiak beszéde között. Legnagyobb százalékban a tanítóképző hallgatói soroltak olyan kifejezéseket, amiket nálunk másképp mondanak, mint az anyaországban. Valószínű, hogy képzésük során nagyobb figyelmet fordítanak a két nyelvváltozat közötti különbségekre, hiszen rájuk vár a feladat, hogy az iskolába kerülő gyerekekkel megismertessék a magyar köznyelv normáit. Meglepő, hogy a felvételiztető liceumban megkérdezett fiatalok 26,3%-a nem válaszolt erre a kérdésre. Előzetes feltevéseim szerint (s a korábbi eredmények alapján) az ilyen konkrét nyelvi adatokhoz kapcsolódó kérdésekre nagyobb arányban kellett volna válaszolniuk, mint a hagyományos iskolákban tanuló társaiknak.

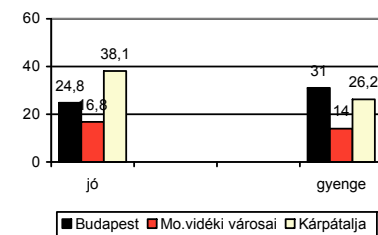
2.2. Az itt látott adatok függvényében mindenképpen tanulságos megnéznünk, hogyan alakul a magyar szociolingvisztikai vizsgálatok során oly gyakran feltett kérdésre kapott válaszok aránya. Véleményed szerint hol beszélnék a legszebben magyarul?

Összességében legnagyobb arányban Kárpátalja nyelvhasználatát tartják a legszebbnek, de ez az arány jóval elmarad az 1996-os RSS-kutatás ukrainai adatai mögött. Ez a különbség a 3. ábrán jól látható:

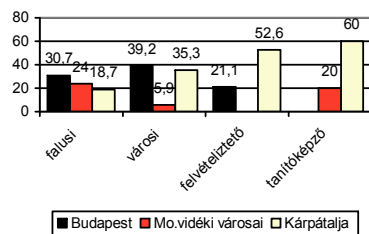
Az akkor megkérdezett felnőttek több mint fele saját régióját nevezte meg, míg a most megkérdezett fiataloknak csak 33,5%-a nyilatkozott így. S ha összesítve nézzük, kiderül, hogy a magyarországi magyar beszédet jóval többen mondták a legszebbnek, mint saját területük nyelvhasználatát.

A jó és gyenge osztályzatú fiatalok válaszainak megoszlása a 4. ábrán látható:

A négyes, ötös osztályzatúak saját nyelvváltozatukat tartják a legszebbnek, míg a kevésbé jó tanulók véleménye szerint Budapesten szebben beszélnek, mint más magyar nyelvterületen. Előfordulhat, hogy a köznyelv normáinak nem megfelelő nyelvhasználatuk miatt ők már kerültek kellemetlen helyzetbe, s ezért nem tartják szépnek régiójuk beszédét.

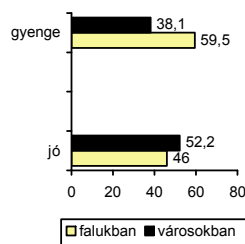
Ugyanez megfigyelhető, ha megnézzük a válaszok alakulását iskolatípusok szerinti megoszlásban. A falusi és a városi hagyományos középiskolák diákjai a magyarországiak nyelvhasználatát mondják szebbnek, míg azok a tanulók, akik felvételiztető iskolába (liceum, tanítóképző) járnak, s nagy részük jó osztályzatú, egyértelműen a kisebbségi nyelvváltozatra szavazott.

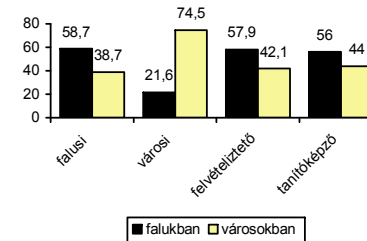
2.3. Ugyancsak előzetes gyűjtéseim során találkoztam az alábbiakhoz hasonló megjegyzésekkel: „A városokban nem beszélnek helyesen magyarul, sok az ukrán és az orosz átvétel, keverik a nyelveket”. „A falusiak nem helyesen ejtik ki a szavakat, tájszólásban beszélnek. Ez nem szép”. Érdekelt, hogy a vizsgált csoport hogyan vélekedik erről.

A Kárpátalján hol beszélnek szebben magyarul? kérdésre kapott válaszok aránya meglepő: a többségében (64,1%) falusi fiatalok nagy arányban (50,6%) mondják azt, hogy Kárpátalján a városokban szebben beszélnek magyarul, mint a falvakban. Ez a következőkkel lehet összefüggésben: a városiak beszédére a köztudat szerint az államnyelv erőteljesebb hatása jellemző, míg a falusi emberek nyelvére a nyelvjárási jelenségek. Az első kérdés kapcsán kapott adatok között viszont feltűnően sok, amelyik a kisebbségi nyelvváltozat nyelvjárásiasságára utal, s kevesen említik a kontaktusjelenségeket. Ebből arra következtethetünk, hogy a tanulók kevésbé figyelnek fel az államnyelv hatásaként alakult kifejezésekre, fordulatokra, mint a különböző faluk, területek jellegzetes tájszólására.

A 6-os számú diagramon szemléltetem, hogy a kevésbé jó tanulók szebbnek tartják a falusiak beszédét, míg a jó osztályzatúak pozitívabban nyilatkoztak a városiak beszédéről. Az iskolában jól teljesítő tanulók körében természetesen a köznyelvnek s beszélőinek nagyobb a presztízse. A köztudatban pedig ezt a nyelvváltozatot inkább a városiaknak tulajdonítják.

A különböző iskolatípusok tanulójának válaszai között is eltérés van:

A városi iskola tanulóinak kivételével az összes iskolában azok voltak többségben, akik szerint a falukban szebben beszélnek magyarul, mint a városokban. Az arányok viszont meglepőek. Hiszen Imre Samu már 1963-ban leírta, s gyűjtéseim során én is felfigyeltem rá, hogy a legtöbb ember azt vallja, „...hogy ők elég szépen, „majdnem írás szerint” beszélnek, s a nem szépet inkább a másik község nyelvjárásában ismerik fel” (Imre 1963: 280). S ha azt vesszük figyelembe, hogy nemcsak a falusi iskolában, de a felvételiztető liceumban és a tanítóképzőben is főleg falusi fiatalok tanulnak, úgy tűnik, hogy a vizsgált csoport anyanyelvvaltozatával szembeni pozitív attitűdje nem egyértelmű.

2.4. Előző felméréseim során a megkérdezett tanulók nagy része a nyelvjárások fogalmára az alábbihoz hasonló definíciót adta: „Régies beszéd, az idősek használják”

Kíváncsi voltam, a most megkérdezett tanulók látnak-e különbséget a két korosztály beszéde között, s ha igen, melyiket tartják szebbnek. Kérdőívemben ez így szerepelt:

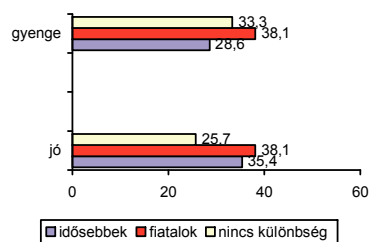
Véleményed szerint az idősebbek vagy a fiatalok beszéde szebb?

Valamivel többen (a megkérdezettek 37,1%) nyilatkoztak úgy, hogy a fiatalok beszéde szebb, mint az idősebbeké (34,1%). Ez nem annyira meglepő, hiszen saját nyelvhasználatukról mondták ezt. Az adatközlők 28, 2%-a pedig egyáltalán nem tapasztal különbséget a két korosztály beszéde között. Néhány indoklást ismertetek:

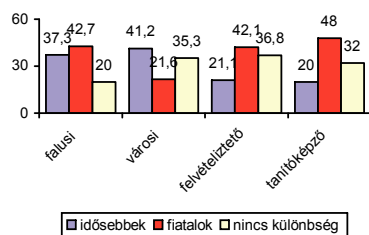
Az idősek beszéde szebb, mert: „kevesebb benne a szleng”, „választékosan beszélnek”, „ők bennük jobban megmaradt a szép nyelv”, „nem használnak angol szavakat”, „azok még a régi szép magyar nyelvet használják”,

A fiatalok beszéde szebb, mert: „a fiatalok már nem használják a régi szavakat”, „fiatalok nem beszélnek olyan tájszólással”, „modernizálódott a szókészlet, az öregek pl. megszokták a tájszólást”, „olvasottabbak és igyekeznek irodalmi nyelven beszélni „ők többször kerülnek olyan helyzetbe, ahol szépen, helyesen kell beszélniük (iskola, bolt)”

Érdemjegy szerint nézve nem tapasztalható lényeges eltérés a vélemények között (8. ábra), hiszen mind a jobb, mind a gyengébb osztályzatú tanulók saját korosztályuk nyelvhasználatát mondják szebbnek:

A megkérdezettek közül csak a városi iskolásoknak tetszik jobban az idősebbek beszéde:

3. Eredmények. Az előzőekben összefoglalt adatokból az derül ki, hogy a vizsgált csoport nagyobb része tisztában van a különböző nyelvváltozatok közötti különbséggel, válaszaikat példákkal is igazolták. Ennek ellenére saját nyelvváltozatukhoz nem viszonyulnak egyértelműen pozitívan. Az eredmények alapján elmondható, hogy az adatközlők körében nincs nagy presztízse a nyelvjárásoknak, hiszen

- a kárpátaljaiak nyelvhasználatának jellemzőjeként főleg a nyelvjárásiasságot említették, s nem tartják szépnek saját régiójuk beszédét.
- bár a legtöbb adatközlő falusi, mégis a városiak beszédét mondják legszebbnek Kárpátalján.
- az idősebbek beszédét csak kevesen tartják szépnek éppen nyelvjárásiasságuk miatt.

Nem meglepő ez az attitűd, ha figyelembe vesszük, hogy az egyén viszonyulását mindig társadalmi, gazdasági körülmények befolyásolják. Magasabb presztízssű az a nyelvváltozat,

amelynek beszélői társadalmilag, gazdaságilag sikeresebbek. Valószínűleg ez az oka annak, hogy a fiataloknak inkább tetszik a magyarországi, illetve a városi nyelvhasználat. A kisebbségi nyelv fennmaradásában viszont döntő fontosságú lehet beszélőinek pozitív viszonyulása. Ennek kialakítása elsősorban a tanítók, magyartanárok feladata. E néhány kérdésre kapott válaszok alapján is látható, hogy milyen összetett, megoldásra váró problémával állunk szemben.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Beregszászi Anikó 2004. Anyanyelvoktatásunk hatékonyságáról. In: Beregszászi—Csernicskó (szerk.) *Tanulmányok a kárpátaljai nyelvhasználatról*. Ungvár. 77–96.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2004. Egy új iskolatípus mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező. *Magyar Nyelv* 195–203.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István–Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest.
- Fodor Katalin–Huszár Ágnes 1998. Magyar nyelvjárások presztízisének rangsora. *Magyar Nyelv*, 196–210.
- Imre Samu 1963. Hol beszélnek legszebben magyarul? *Magyar Nyelvőr*, 279–83.
- Kiss Jenő 1996. A nyelvi attitűd és a másodlagos nyelvi szocializáció: vizsgálatok nyelvjárási környezetben. *Magyar Nyelv*, 138–51.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest.
- Kontra Miklós 1997. Hol beszélnek legszebben és legcsúnyábban magyarul? *Magyar Nyelv*, 224–32.
- Kožik Diana 2004. A nyelvjárásokkal kapcsolatos attitűdvizsgálatok a szlovákiai magyar pedagógusok néhány csoportjában. In: Lanstyák István–Ményhárt József (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről II*. Pozsony. 93–124.
- P. Lakatos Ilona–T. Károlyi Margit 2003. Attitűdvizsgálat kisebbségi beszélőközösségben. *Magyar Nyelvjárások*, 383–91.

- Molnár József—Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász.
- Okamoto, Mari 2002. Magyar anyanyelvű gimnazisták viszonya nyelvjárásukhoz és a köznyelvhez. *Magyar Nyelv*, 342–54.
- Oszkó Beatrix 1998. Kérdések a nyelvhasználati tudatosság vizsgálatához. In: *III. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely. 144–50.
- Sándor Anna 2001. A nyelvi attitűd kisebbségben. *Magyar Nyelv*, 87–95.